

UDK 801.323.1 : 801.323.2
Izvorni znanstveni članak
Primljen 8. IV.1998.
Prihvaćen za tisak 4. V.1998.

Milenko Popović i Rajisa Trostinska
Filozofski fakultet, Odsjek za slavenske jezike i književnosti
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

NEKI PROBLEMI JEDNOJEZIČNIH I DVOJEZIČNIH RJEČNIKA

U članku se navode primjeri davanja informacija nesustavno i nepotpunih: s jedne strane — u jednojezičnim, a s druge — u dvojezičnim rječnicima; ujedno se predlaže i što u opisima i objašnjenjima izmijeniti (ili dodati) da bi informacije bile sustavne i — koliko je moguće — potpune, pokazuje se potreba za opisom u skladu s koncentričnim semantičkim krugovima.

1. Želimo ukazati na pojavu koja se izrazito tiče jednojezičnih rječnika, ali u određenoj mjeri i dvojezičnih. Uočljiva je, ne i jednako izražena, i u ruskim, i u ukrajinskim, i u hrvatskim jednojezičnim rječnicima. Pokazat ćemo je na jednojezičnom rječniku suvremenoga ruskoga standardnoga jezika S. I. Ožegova *Словарь русского языка* (*Русский язык, Москва 1986, izd. 18, stereotipno, oko 57000 natuknica*). Taj je jednosveščani rječnik neobično uspješno djelo, nezaobilazni instrument u radu tolikih stručnjaka i nestručnjaka! To što slijedi nije kritika rječnika nego pokazivanje jedne nedosljednosti, koju bi, po našem mišljenju, valjalo prevladati.

Na str. 242. коза́/koza = рогатое жвачное животное с длинной прямой шерстью / rogati preživač duge ravne dlake (kostrijeti).

Na str. 255. корова́/krava = домашнее молочное животное, самка крупного рогатого скота, ... / domaća životinja koja daje mlijeko, ženka govoda (krupnog rogatog blaga).

Na str. 378. овца́/ovsa = жвачное млекопитающее животное из сем. полорогих с густой волнистой шерстью, самка барана / sisavac preživač iz por. šupljorožaca guste valovite dlake (vune), ženka ovna.

Na str. 611. свинья́/svinja = парнокопытное млекопитающее с крупным телом и короткими ногами, домашний вид к-ого разводят для получения мяса, сала, щетины / sisavac parnoprstaš krupna tijela i kratkih nogu, kojega se domaća vrsta uzgaja radi dobivanja mesa, sala/slanine, čerkinje.

Na str. 284. лошадь/konj = крупное домашнее однокопытное животное / *krupna domaća životinja neparnoprstaš*.

Na str. 395. осёл/magarac = родственное лошади животное невысокого роста, с большой мордой и длинными ушами / *konju srodna životinja niska/nevisoka rasta, velike gubice/njuške i dugih ušiju*.

U opisima su tih domaćih životinja upotrijebljeni ovi pojmovi / skupine pojmova (navode se istim redoslijedom u prijevodu):

	koza	krava	ovca	svinja	konj	magarac
rogati preživač	+					
duga ravna dlaka (kostrijet)	+					
domaća životinja		+				
daje mlijeko		+				
ženka goveda (krupnog rogatog blaga)		+				
sisavac preživač			+			
porodica šupljorožaca			+			
gusta valovita dlaka (vuna)			+			
ženka ovna			+			
sisavac parnoprstaš				+		
krupno tijelo				+		
kratke noge				+		
domaća vrsta				+		
uzgajati radi čega				+		
dobivanje mesa				+		
dobivanje sala/slanine				+		
dobivanje čekinje				+		
domaća životinja					+	
krupna					+	
neparnoprstaš					+	
životinja srodna konju						+
niska/nevisoka rasta						+
velike gubice/njuške						+
dugih ušiju						+

U oči upada potpuna neujednačenost opisa. Sve su navedene životinje sisavci, ali je to rečeno samo za ovcu i svinju. Sve su navedene životinje domaće životinje, ali je to rečeno samo za kravu i konja. Parnoprstaši su koza, krava, ovca, svinja, ali je to rečeno samo za svinju. Šupljorošci su koza, krava, ovca, ali je to rečeno samo za ovcu. Preživači su koza, krava, ovca, ali je to rečeno za kozu i ovcu, a ne i za kravu. Mlijeko daju koza, krava, ovca, ali je to rečeno samo za kravu. Svaka se (navedena) domaća životinja uzgaja radi nečega, ali je to radi čega (osim podatka da krava daje mlijeko), rečeno samo

za svinju. O dlaci se govori samo pri opisu kože i ovce, što se može razumjeti jer je ona za njih, u odnosu prema navedenim životinjama, uočljivo obilježje, koje se osobito tiče ovce. Svinja je opisana kao životinja krupna tijela i kratkih nogu, konj kao krupna životinja, i još je rečeno da je neparnoprstaš, po čemu je (tom posljednjem) jedini među navedenim životinjama (osim magarca), a magarac je — jedini — prvo određen preko druge životinje ('životinja srodna konju') i zatim trima elementima opisan. Tako nisu opisane koza, krava i ovca. Za kozu je rečeno da je rogata ('rogati preživač'), za kravu da je ženka goveda (krupnog rogatog blaga), iz čega bi se trebalo/moglo zaključiti da je rogata, a za ovcu da je iz porodice šupljorožaca, iz čega bi se također moglo zaključiti da je rogata. Za ovcu je rečeno da je ženka ovna. Nepreciznost u vezi s rogatošću posredno je (a implicitno i neposredno) povezana s posebnim problemom: nazivom vrste (enciklopedijskim nazivom) i nazivima mužjaka i ženke. Uz naziv *коза* nije rečeno: opći naziv i naziv ženke, a trebalo je još: ili pod istom natuknicom nazvati mužjaka, ili uputiti na *козёл* = *jarac*. Uz naziv *корова* nije rečeno: opći naziv, rečeno je daje ženka, ali trebalo je još ili nazvati mužjaka, ili uputiti na *бык* = *bik*, a također uputiti na *вол* = *vol*. Uz naziv *овца* nije rečen opći naziv, nazvan je mužjak, ali je rečeno da je iz porodice šupljorožaca, iz čega ne samo da se ne može zaključiti da ovca (ženka) nema rogove, nego se upravo mora zaključiti da ih ima. I uz naziv *свинья* ne kaže se daje to opći naziv i naziv ženke, nije nazvan mužjak, odnosno ne upućuje se na njegov naziv (niti se upućuje na riječ *свиноматка*). Uz naziv *лошадь* ne kaže se da je to samo opći naziv, a da su nazivi za kobilu i pastuha druge dvije riječi. Uz naziv *осёл* ne kaže se da je to opći naziv i naziv mužjaka, ne daje se naziv ženke, odnosno ne upućuje se na naziv *ослица*.

Prvo ćemo se osvrnuti na neujednačenost opisa. Da li se neponavljanje istoga ostvaruje namjerno — da se "ne umori" korisnik "monotonijom", ili to nije posljedica nikakve namjere, to i nije važno. Mi mislimo da identični semantički krugovi moraju imati identičan plan izraza. Što će činiti te krugove, to je stvar odluke pisca/pisaca rječnika. Također mislimo da prvi semantički krug mora biti najširi, zatim dolaze uži koncentrični krugovi, sve dok ne dođe do razlike, tj. do onoga po čemu se opisivani objekti razlikuju. U primjerima koje smo dali ili uopće nije potrebno navoditi da su dane životinje sisavci, ili to za svaku treba reći prvo; (nakon toga) za svaku treba reći da je domaća životinja, pa zatim za svaku je li parnoprstaš ili neparnoprstaš, šupljorožac, zašto se uzgaja... Redoslijed koncentričnih semantičkih krugova, u skladu s prirodom opisivanih — dakako, usporedivih — objekata, mora biti isti, s tim da svi takvi objekti moraju imati isti početni, najširi semantički krug. To ne stvara nikakvu monotoniju, ali čini sustavnost, korisniku rječnika daje osjećaj sigurnosti, osjećaj da je za analogne objekte (analognost u objektima) dobio punu, analognu informaciju.

Što se tiče navođenja u jednojezičnim rječnicima općeg naziva pripadnika

vrste i naziva mužjaka i ženke, i tu informacija mora biti potpuna. Ni svi govornici danoga jezika ne znaju sve te nazive, a osim toga, ne služe se jednojezičnim rječnicima samo oni nego i stranci. Kako to riješiti da se u rječniku zauzme što manje prostora, to se ovdje ne predlaže. Hoće li, naprimjer, pod natuknicom *krava* biti naveden i naziv *bik* i naziv *vol*, tako da se kod natuknice *bik* i natuknice *vol* upućuje na natuknicu *krava*, ili će se pod natuknicom općega naziva (i, ako je tako, ujedno i natuknicom pripadnika jednoga spola) samo upućivati na ostale odgovarajuće nazive, to se ovdje ne nudi kao rješenje. Bitno je, međutim, da svi elementi takve nazivne cjeline budu povezani i da daju nedvosmislenu, punu informaciju, tj. da se do svake karike takva lančica naziva ne dolazi uz obvezno prethodno znanje, ili slučajno. Sve što je ovdje rečeno ne zahtijeva mnogo više prostora, praktično i ne poskupljuje rječnik, ali ga čini, bar na tom području, boljim.

Da nazivi vrste i njezinih pripadnika čine nerazlučivu cjelinu, u to nema sumnje. Može se postaviti pitanje treba li u tome ići dalje, pa na odgovarajući način rješavati, naprimjer, članove semantičkoga skupa *kuća, zgrada, zdanje, dom*? Mi na to ovdje ne dajemo odgovor da tako mora biti, ali je sigurno da bi – u slučaju navedenoga skupa – vezani način (način s upućivanjem) bio bolje rješenje nego nepovezano tumačenje. (Teško je reći koja bi riječ tu mogla biti krovna natuknica, možda u danome slučaju takve ne može ni biti. Ne dajemo ovdje odgovor ni na moguće pitanje, naprimjer, bi li članove navedenoga skupa činile i riječi *koliba, brvnara, pletara, baraka, straćara, potleušica*.)

2. Navest ćemo još neke (drugačije) slučajeve nepotpune (a i netočne) informacije.

U Poljančevu je dvojezičom rječniku (Radoslav F. Poljanec, S. M. Madatova-Poljanec, *Rusko - hrvatski ili srpski rječnik*, 1. izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1987¹) na str. 287. ruski pridjev *карий* preveden (objašnjen) ovako: tamnosmeđ, kestenjast (boja očiju, konjā); ~ая *лошадь* dorat, a na str. 314. ruski je pridjev *коричневый* preveden pridjevima (objašnjen) smeđ, mrk, zagasit, boje cimeta. Osim dvaju navedenih primjera za 'smeđ' u ruskom jeziku postoji i treći pridjev, *каштановый*. Na str. 291. preveden je (objašnjen) ovako: kestenov, kestenjast; kestenjav, mrk, boje kestena (kosa, oči). Dakle uz *карий* nalazimo: boja očiju, konjā; uz *каштановый*: kosa, oči; a uz *коричневый* oči se ne spominju, ali je *smeđost* dana vrlo široko, uključujući i samu riječ *smeđ*. Kako je u hrvatskom jeziku sve što je smeđe – *smeđe* (svijetlosmeđe, tamnosmeđe), pa i oči, nije jasno tiče li se *карий* samo boje očiju i konjā, tiče li se

¹ Navedeno je 1. izdanje zapravo, u odnosu na bivša tri, nešto izmijenjeno i nadopunjeno četvrto. Prvo je 1. izdanje izašlo davno prije. I Poljančev je jednosveščani (dvojezični) rječnik doista veoma uspjele djelo, kojim se služe svi koji se u nas bave ruskim jezikom. Ni ovo nije kritika rječnika, nego ukazivanje na neke tipove nepreciznosti kojih je posljedica nepotpunost informacije.

каштановый samo kose i očiju, niti je li *коричневый* neprimjenljivo na oči, odnosno, budući da je *коричневый* najšire *смеđило*, je li primjenljivo i na oči. A bilo bi jasno da je uz *коричневый* rečeno da se tiče samo boje očiju i konjā (u tome je nepreciznost), da je uz *коричневый* rečeno da je neprimjenljivo na oči (u tome je nepreciznost), da je uz *каштановый* rečeno da se tiče samo kose (ne i očiju, u tome je nepreciznost i netočnost), što bi dalo punu informaciju.

U Poljančevu rječniku na str. 989. ruska je riječ *шея* prevedena hrvatskim riječima *vrat*, *šija*. I premda postoji izreka (frazеологизам) *није шija, него врат*, prijevod dane ruske riječi na hrvatski daje, s jedne strane, punu informaciju, a s druge – izaziva nedoumicu. Što je u ruskom jeziku *шея*? U navedenom je Ožegovljevu rječniku na str. 777. ta riječ objašnjena ovako: *часть тела, соединяющая голову с туловищем / dio tijela koji spraja glavu s trupom*. To značenje ima i hrvatska riječ *vrat*. Ali poslije toga su objašnjenja pod istom natuknicom u Ožegovljevu rječniku navedeni mnogi frazeologizmi koji govore i o užem značenju riječi *шея* – o tome da ona može značiti samo stražnji dio vrta, kakvo (uže) značenje ima i hrvatska riječ *vrat*, odnosno kakvo jedino značenje ima hrvatska riječ *šija*. To potvrđuje i objašnjenje u Ožegovljevu rječniku (i prijevod/objašnjenje u Poljančevu) riječi *горло/грло*, to potvrđuje i objašnjenje riječi *vrat* i riječi *šija* u rječniku Vladimira Anića (*Rječnik hrvatskoga jezika*, drugo, dopunjeno izdanje, Novi Liber, Zagreb 1994). I zato je prijevod u Poljančevu rječniku ruske riječi *шея* riječima *vrat*, *šija* – među kojima je zarez koji znači ravnopravnost – zapravo prijevod samo užega značenja te riječi. A kako je to trebalo napisati da bi bila potpuna informacija? Ovako: *vrat; šija, vrat*.

U Poljančevu je rječniku na str. 571. ruska riječ *песня* prevedena hrvatskom riječju *pjesma*, nakon čega se navode sintagme termini *хоровая (свадебная) п.* / zbarska (svadbena) p. i neki frazeologizmi u vezi s pjesmom, kao naprimjer *тянуть (петь) одну и ту же ~ю* 'tesati stalno jedno te isto'. Na str. 856. postoji natuknica *стих*¹, koja se prevodi hrvatskom riječju *stih*, a oblik množine te ruske riječi hrvatskim riječima *stihovi*, *pjesme*. Sintagma *писать стихи* prevodi se sintagmom *pisati pjesme*. Na str. 857. istoga rječnika ruska je riječ *стихотворение* prevedena ovako: lit (*умjetnička*) *pjesma*. Iz navedenoga se vidi da korisnik rječnika ne može nedvosmisleno zaključiti da *песня* jest pjesma, ali samo ona koja se pjeva, a ta bi mu informacija bila dana da je uz natuknicu *песня* to i rečeno.

Na str. 856. Poljančeva rječnika ruski je glagol (natuknica) *стирать*² preveden ovako: *prati (rublje)*; a na str. 394. ruski je glagol *мыть* preveden hrvatskim glagolima *umivati*, *prati*. Na str. 925. postoji i natuknica *умыться*. Vidi se da ruski jezik za pranje ima dva (osnovna) različita glagola: *стирать* i *мыть*, kao što ih ima i hrvatski *prati*, *umi(va)ti/miti*. I prijevodi su tih ruskih glagola dobri, i ustaljeni su izrazi (s njima u sebi) dobro prevedeni, ali – premda se nikada ne može sve reći – radi potpun(ij)e informacije trebalo je navesti dvo-

je: da se u ruskom jeziku (po)sude ne pere (*не стирается*) nego mijе (*посуда моется*), i da se u ruskom jeziku ne pere kosa, nego se mijе glava (*(по)мыть голову* = (o)prati kosu). I još (i tu je u Poljančevu rječniku netočnost): premda u hrvatskom postoji poslovice *Ruka ruku mijе, obraz obadvije*, ruke se u hrvatskom jeziku peru (a u ruskom miju: *(по)мыть руки* = (o)prati ruke).

Na kraju ovoga članka želimo reći: gdje je god to u rječniku moguće, treba nastojati njegovu korisniku davati informacije koje ga neće prisiljavati na domišljanje, jer ono lako dovodi do netočnih zaključaka, tj. gdje je god to moguće, treba davati zaokružene, potpune informacije, uključujući, kao što je pokazano, i sustavnost i koncentrične semantičke krugove kada je riječ o usporedivim objektima.

Literatura

- Menac, Antica, Alla Kovalj. 1979. *Українсько-хорватський або сербський словник / Hrvatsko ili srpsko - ukrajinski rječnik*. Zagreb.
- Ожегов, С. И. 1986. *Словарь русского языка*. Изд. 18-е, стереотипное. Москва.
- Poljanec, Radoslav F., S. M. Madatova-Poljanec. 1987. *Rusko-hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb.
- Русско-украинский словарь* в 3-х т. Київ, 1970.
- Словарь русского языка* в 4-х т. Москва, 1981–1984.
- Українсько-російський словник*. Вид. 6-е. Київ, 1986.

Некоторые проблемы толковых и двуязычных словарей

Резюме

В статье приводятся примеры несистематического и неполного описания сравниваемых (однородных) объектов в толковых словарях и для устранения этого предлагается применение концентрических семантических кругов, а также обращается внимание на неполное объяснение значений в двуязычных словарях.

Ključne riječi: jednojezični rječnici, dvojezični rječnici, značenja riječi

Key words: monolingual dictionaries, bilingual dictionaries, word meanings